

el-MELİKÜ'S-SÂLİH, Ebü'l-Hays
(أبو الخيش الملك الصالح)

Ebü'l-Hays el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil b. el-Melikü'l-Âdil Muhammed b. Eyyûb (ö. 648/1251)

Eyyûbiler'in Dimaşk kolu hükümdarı
(1237-1238, 1239-1245).

Muhtemelen 598'de (1202) doğdu. I. el-Melikü'l-Âdil'in oğludur. el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın saltanatının son yıllarında kardeşi el-Melikü's-Sâlih Dimaşk'ta hüküm sürüyordu. el-Melikü's-Sâlih, babası I. el-Melikü'l-Âdil'in hükümdarlığı döneminde onun adına Sevâd ile Busrâ'nın idaresini üstlenmişti. Kardeşi el-Melikü'l-Muazzam İsmâ'nın hükümdarlığı zamanında da aynı görevi yürütüyordu. 630'da (1232-33) el-Melikü'l-Kâmil'in maiyetinde Anadolu Selçuklularına karşı giriştiği ve Âmid'in zaftıyla sonuçlanan savaşlara katıldı. el-Melikü'l-Eşref'in Dimaşk'ta 4 Muharrem 635'te (27 Ağustos 1237) ölümü üzerine onun vasiyetine uyularak Dimaşk'ın yönetimi el-Melikü's-Sâlih'e verildi. Fakat el-Melikü's-Sâlih'in çok muhteris bir kimse olduğunu bilen el-Melikü'l-Kâmil Dimaşk'ı ona bırakmayı doğru bulmadı; şehri dört ay sonra kuşattıysa da Sevâd ve Busrâ'nın yanında Ba'lebek ve Bikâ'ı kendisine bırakarak Dimaşk'ı alabilirdi (9 Cemâziyelevvel 635 / 28 Aralık 1237). el-Melikü's-Sâlih bu olayın ardından Ba'lebek'e çekildi; ancak Necmeddin Eyyûb'un, babası el-Melikü'l-Kâmil'in ölümüyle (Receb 635 / Mart 1238) onun yerine geçen kardeşi II. el-Melikü'l-Âdil'i tahtından uzaklaştırmak için Mısır'a hareket etmesi üzerine el-Melikü's-Sâlih Humus Meliki el-Melikü'l-Mücâhid Şirküh ile iş birliği yaparak Dimaşk'ı muhasara etti ve Safer 637'de (Eylül 1239) şehri ele geçirdi. Bu sırada Dimaşk'taki birçok dükkân ve ev harap oldu. Necmeddin Eyyûb, el-Melikü's-Sâlih'in Dimaşk'a saldırdığını öğrenince geri döndü. Fakat askerlerinin birçoğu onu terketti. Kendisi de Ürdün ve Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd b. İsmâ'ya esir düşerek hapse atıldı. Ancak çok geçmeden kurtuldu ve kendisine tâbi olan Mısır emirlerinin davetiyle oraya gitti. Kardeşi II. el-Melikü'l-Âdil'in yerine yönetimi eline aldı, el-Melikü's-Sâlih de Dimaşk'ta yerleşti. Bundan sonra hânedan mensupları arasındaki mücadeleye Mısır ve Suriye'de karışıklıklara sebep oldu.

641'de (1243) Necmeddin Eyyûb ile el-Melikü's-Sâlih arasında barış için karşılıklı elçiler gönderildi. Fakat Necmeddin Ey-

yûb'un bu davranışında samimi olmadığı anlaşıldı. Necmeddin Eyyûb, el-Melikü's-Sâlih'e karşı koymak için Ürdün ve Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd ile anlaştı. İsmâil büyük bir kuvvetle el-Melikü'l-Âdil'e yardım için yola çıktıysa da Fevâre'de bozguna uğradı. el-Melikü's-Sâlih bu iki güçlü rakibe karşı Akkâ'daki Haçlılar'la birleşmekten başka çare bulamadı. Necmeddin Eyyûb'u mağlûp etmeleri şartıyla Kudüs'le birlikte daha önce hristiyanların elinde bulunan Sayda, Taberiyeye, Safed, Kevkeb ve Askalân'ı onlara verdi. Ancak askerlerinin çoğu kendilerine verilen emirleri dinlemeyip karşı tarafa geçti ve Gazze-Askalân arasında Haçlılar'la çarpıştı. İsmâil ile birlikte müttefiki Kerek hâkimi Dâvûd ve Haçlı ordusu yenildi, bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir düştü, kalanlar Askalân'a sığındı (16 Cemâziyelevvel 642 / 20 Ekim 1244). Kudüs geri alındı. Haçlılar'la birlikte hareket eden el-Melikü's-Sâlih, Necmeddin Eyyûb tarafından kuşatılan Dimaşk önlerinde de Necmeddin Eyyûb'un kuvvetlerine mağlûp oldu ve Dimaşk ile bazı yerler Necmeddin Eyyûb'un eline geçti (Cemâziyelevvel 643 / Ekim 1245). el-Melikü's-Sâlih Ba'lebek ve Busrâ civarına çekildi. Ertesi yıl bu iki şehir de onun hâkimiyetinden çıktı.

Diğer taraftan Hârizmliler, Dimaşk'ın alınmasında Necmeddin Eyyûb'a yardım ettikleri halde karşılığını alamadıkları için ondan yüz çevirip el-Melikü's-Sâlih'le birleştiler. el-Melikü's-Sâlih de onlara dayanarak ikinci defa Dimaşk'a doğru yola çıktı ve şehri ele geçirdi (644/1246). Necmeddin Eyyûb diğer hânedan mensuplarından yardım istedi. Halep nâibi ve Humus emîri, Hârizmliler'den çekindikleri için Necmeddin Eyyûb'a yardım etmek üzere bir ordu hazırlayıp el-Melikü's-Sâlih ile savaşmak amacıyla harekete geçtiler. Bunu haber alan Hârizmliler Kerek hâkimi İsmâil ile iş birliği yaptılar, fakat Mercüssuffer'de ağır bir yenilgiye uğradılar. Bütün Arap dünyası Hârizimli askerlerin bölgeyi terketmesiyle bayram etti. Böylece Dimaşk tekrar Necmeddin Eyyûb'un eline geçti. el-Melikü's-Sâlih Halep'e kaçtı ve buranın hâkimi el-Melikü'n-Nâsır II. Yûsuf'a sığındı. Necmeddin Eyyûb, Halep hâkiminden el-Melikü's-Sâlih'i kendisine vermesini istediysede bir sonuç alamadı. Ba'lebek de Necmeddin Eyyûb'un eline geçti. el-Melikü's-Sâlih'in oğulları ve hanımları teslim alındı, veziri Emînüddevle ve onun üstâdüddârı Nâsîrüdîn esir olarak Mısır'a gönderildi. el-Melikü's-Sâlih, II. Yûsuf'la birlikte Turan Şah'ın intikamını almaya ve Mısır'ı ele

geçirmeye kalktıysa da Kürâc denilen yerde mağlûp oldu (Zilkade 648 / Şubat 1251). Esir alınan el-Melikü's-Sâlih Kahire'deki Kal'atülcebel'de bir süre hapsedildikten sonra Memlûkler tarafından Karâfe Mezarlığı'na götürüldü ve orada boğularak öldürüldü (27 Zilkade 648 / 20 Şubat 1251). el-Melikü's-Sâlih cesaret ve kahramanlığıyla tanınırsa da Haçlılar'a yardım ettiği ve müslüman kalelerini onlara bıraktığı için müslüman tarihçiler tarafından zalimlikle itham edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, bk. İndeks; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 145, 175, 178; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 82-84; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, bk. İndeks; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fi ahbârî'l-beşer*, Beyrut 1381/1961, II/6, s. 61-73, 75, 77-78; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXII, 134-137; S. Painter, "The Crusade of Theobald of Champagne and Richard of Cornwall", *A History of the Crusades* (ed. R. Lee Wolff - H. W. Hazard), London 1969, II, 473-474, 478-483; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melikü's-Sâlih", *İA*, VII, 679-680; D. S. Richards, "el-Şâlih 'İmâd al-Din", *EP* (İng.), VIII, 987-988.

EBÜ'L-FAZL HATİBİ

el-MELİKÜ'S-SÂLİH, Eyyûb
(الملك الصالح أيوب)

Ebü'l-Fütüh el-Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb b. Muhammed (ö. 647/1249)

Eyyûbî hükümdarı
(1240-1249).

24 Cemâziyelâhîr 603'te (26 Ocak 1207) Kahire'de dünyaya geldi. el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in Sudanlı bir câriyeden doğan büyük oğludur. el-Melikü'l-Kâmil 625 Şâbanında (Temmuz 1228) sefere çıkarken onu Kahire'de saltanat nâibi olarak bıraktı. el-Melikü'l-Kâmil'in hanımı, oğlu Ebû Bekir'in (II. el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin) veliahtlığını sağlamak için Necmeddin Eyyûb'un daha babasının sağlığında sultanlığı eline geçirmek istediği ve bu sebeple 1000'den fazla memlûkü emrinde tuttuğu dedikodusunu yayarak hükümdarla arasını açmaya çalıştı. el-Melikü'l-Kâmil Kahire'ye dönünce Necmeddin Eyyûb'u Kahire'den uzaklaştırmak amacıyla Suriye'ye gönderdiği bir ordunun başına, daha sonra da Âmid (Diyarbakir) ve Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) melikliğine getirdi. Eyyûb, Anadolu Selçuklularının Urfa ve Harran gibi el-Cezîre'nin önemli şehirlerini ellerine geçirmesi üzerine yapılan savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi ve eski topraklarına ilâveten geri alınan Urfa ve Harran'la birlikte Rakka,

Suruç, Re'sül'ayn, Nusaybin ve Habur gibi şehir ve kalelerin yönetimi ona verildi (634/1237). Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinden ayrılan Hârizmlî askerler de onun ordusuna katıldı.

el-Melikü'l-Kâmil'in 635'te (1238) ölümüyle başşehirde bulunan oğlu Ebû Bekir, II. el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin unvanıyla Mısır'da iktidarı ele geçirdi. el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb, babasının ölüm haberini sürdürmekte olduğu Rahbe kuşatması sırasında aldı ve hemen kuşatmayı kaldırdı. Bunun üzerine bekleddikleri ganimeti elde etme ümitleri suya düşen Hârizmlî askerler isyan etti. Bu sırada Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev de Diyarbakir'i kuşattı. Hârizmlîler'den kaçarak Sincar Kalesi'ne sığınan el-Melikü's-Sâlih burada Musul Atabegi Bedreddin Lü'lü tarafından muhasara altına alındı. Bu tehlikeden ancak, yeni bazı şehirleri iktâ etmek ve kız kardeşlerinden birini başlarındaki Muhammed Berke Han'la evlendirmek suretiyle tekrar yanına çektiği Hârizmlîler'in yardımıyla kurtulabildi. Ertesi yıl Dimaşk hâkimi el-Melikü'l-Cevâd Yûnus'un teklifi üzerine Sincar, Rakka ve Âne karşılığında Dimaşk'ı yönetimi altına aldı.

Necmeddin Eyyûb Dimaşk'a hâkim olunca Kahire'deki bazı emirler mektup yazarak kendisini sultanlık için Mısır'a çağırıldılar. Öte yandan amcasının oğlu Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd da Dimaşk'ın kendisine verilmesi karşılığında yardıma geleceğini bildirdi. Teklifleri kabul eden el-Melikü's-Sâlih, oğlu el-Melikü'l-Mugis Fethuddin Ömer'i Dimaşk'ta nâib olarak bırakıp Mısır'a doğru yola çıktı. Fakat bu sırada el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd antlaşmayı bozdu ve Mısır'a giderek Necmeddin Eyyûb'u ortadan kaldırmak üzere el-Melikü'l-Âdil ile anlaştı. Bu sırada Necmeddin Eyyûb'un amcası Ebü'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İsmâil de Humus melikiyle birlikte 26 Safer 637'de (27 Eylül 1239) Dimaşk'ı ele geçirdi ve Necmeddin Eyyûb'un oğlu Fethuddin Ömer'i kalede hapsedti. Kudüs'le Dimaşk arasındaki bir yerde bulunan Necmeddin ise çaresizlik içinde Nablus'a gitti. el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd, Mısır'dan gelerek savunmasız bir durumda kalmış olan Necmeddin'i Nablus'ta ele geçirdi ve Kerek'e götürüp hapse attı. Altı ay sonra dönemin bazı hükümdarlarının aracılığı ile el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd onu serbest bıraktı; yine taraf değiştirip kendisini Mısır sultanı olarak tanıdı ve adına hutbe okuttu. Arkasından ikisi birlikte Kudüs'e geçip Mısır Necmeddin Eyyûb'da, Dimaşk ve doğu

bölgeleri el-Melikü'n-Nâsır'da kalmak üzere anlaştılar. Bunu haber alan II. el-Melikü'l-Âdil Bilbîs'te, müttefiki Ebü'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İsmâil Dimaşk'ın güneyindeki Fevvâre denilen yerde karargâh kurdu. Necmeddin Eyyûb ile el-Melikü'n-Nâsır bu iki ordu arasında bocalarken beklenmeyen bir olay gelişti ve başlarında İzzeddin Aybeg'in bulunduğu bazı yüksek rütbeli emirler II. el-Melikü'l-Âdil'i çadırında yakalayıp tutukladılar ve ardından Necmeddin Eyyûb'u sultanlığa davet ettiler. Bunun üzerine Kahire'ye giden el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb 25 Zilkade 637'de (17 Haziran 1240) Kal'atülcebel'e çıkarak Mısır Eyyûbî tahtına oturdu. el-Melikü's-Sâlih, devletin başına geçtikten sonra bazı muhaliflerini cezalandırıp taraftarlarını iş başına getirerek yönetimini sağlamlaştırdı. Bu arada Kal'atülcebel'den Nil nehri üzerindeki Ravza adasına taşındı ve Türk memlûklerden özel bir birlik oluşturdu. Bu askerlere bir adada yetiştirilip eğitildikleri için Bahrî Memlûkleri denilmiştir.

Necmeddin Eyyûb, kısa bir süre için Haçlı liderlerinden Richard of Cornwall ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Fakat 639 (1241-42) yılında Dimaşk Meliki el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Humus Meliki el-Melikü'l-Mansûr İbrâhim ile Halep Melikesi Dayfe Hatun, Sultan Necmeddin'e karşı bir ittifak kurdular ve Haçlılar'ı da yanlarına çektiler. Necmeddin Eyyûb, amcası İsmâil'e elçiler göndererek oğlu el-Melikü'l-Mugis ile beraberindeki devlet adamlarının salıverilmesi ve Dimaşk'ta hutbenin kendi adına okutulması şartıyla anlaşmak istediğini bildirdi. Yapılan görüşmeler sonunda bir antlaşma yapıldıysa da el-Melikü's-Sâlih İsmâil'in vezirinin müdahalesiyle antlaşma bozuldu. Bunun üzerine el-Melikü's-Sâlih Eyyûb, asıl hedefi olan Dimaşk'ı ele geçirmek ve Franklar'ı mağlûp etmek amacıyla yine Hârizmlîler'in desteğine başvurdu. 10.000 kişilik bir güçle ana karargâhın bulunduğu Harran'dan vana çıkan Berke Han etrafı yakıp yıkarak ve bu arada Kudüs'ü de yağmalayarak Gazze'ye vardı ve el-Melikü's-Sâlih'in ordusuyla birleşti. Bir yanda Necmeddin Eyyûb'un kuvvetleri ve Hârizmlîler, öte yanda Dimaşk, Humus, Kerek ve Haçlı kuvvetleri olmak üzere taraflar Gazze'nin dışında karşı karşıya geldiler. Yapılan kanlı bir savaş sonunda Necmeddin Eyyûb'un ordusu büyük bir zafer kazandı (16 Cemâziyelevvel 642 / 20 Ekim 1244); özellikle Haçlılar çok sayıda ölü ve esir verdiler. el-Melikü's-Sâlih bu zafer neticesinde Gazze'yi, kıyı kesimleri-

ni ve Kudüs'ü topraklarına kattı; böylece müslümanların eline geçen Kudüs'ü Haçlılar bir daha geri alamadılar.

Ertesi yıl Necmeddin Eyyûb'un kuvvetleriyle Hârizmlîler Dimaşk'ı kuşattılar. Bu kuşatmaya dayanamayacağını anlayan el-Melikü's-Sâlih İsmâil yapılan müzakere sonunda şehri teslim edip Ba'lebek'e çekildi (Cemâziyelevvel 643 / Ekim 1245). Fakat Dimaşk emanla ele geçirildiği ve yağmalanamadığı için ganimet alamayan Hârizmlîler sultana karşı çıktılar. Kendilerine Filistin'de birtakım yerlerin dirlik olarak verilmesi onları tatmin etmedi; bu yüzden taraf değiştirerek el-Melikü's-Sâlih İsmâil'in yanına yer aldılar. Kerek Meliki el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un da katılımıyla güçlenen İsmâil Dimaşk'ı kuşattı. Diğer taraftan Sultan Necmeddin Eyyûb bu üçlü ittifaka karşı Humus Meliki İbrâhim'i kendi yanına çekmeyi başardı ve Mercüssuffer'de yapılan savaşı kazandı; Hârizmlîler'in başı Berke Han çarşımlar sırasında ölürken el-Melikü's-Sâlih İsmâil canını zor kurtardı ve Halep'e kaçarak el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf'a sığındı. el-Melikü's-Sâlih 644 Zilkadesinde (Mart 1247) Dimaşk'a girdi ve büyük bir törenle karşılandı; Ba'lebek, Busrâ ve Kudüs'e uğrayıp bazı önemli idarî düzenlemeler yaptıktan sonra Mısır'a döndü (645/1247).

el-Melikü's-Sâlih'in orduları 645'te (1247) Taberiye ve Askalân'ı Haçlılar'dan geri aldılar. Ertesi yıl Halep Meliki el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf'un Humus'u kuşatması üzerine tekrar Suriye'ye dönen sultan Dimaşk'ta iken Avrupa'da VII. Haçlı Seferi'nin düzenlendiğini öğrendi ve öncelikle Mısır'a saldırılacağını tahmin ettiği için el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu arada bir emirini Dimyat'a, bir emirini Kahire'ye gönderip Haçlılar'a karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istedi; kendisi de yakalandığı ağır bir hastalık sebebiyle Mısır'a döndü ve Mansûre yakınlarında karargâh kurdu. Safer 647'de (Mayıs-Haziran 1249) Fransa Kralı IX. Saint Louis 50.000 kişilik ordusuyla Dimyat'a geldi ve karşılaştığı zayıf bir direnci kırarak şehre girip bütün araç gereçle bol miktardaki yiyecek maddelerini ele geçirdi. el-Melikü's-Sâlih, çok iyi hazırlık yapılmasına rağmen şehrin bir gün içinde Franklar'ın eline düşmesine çok sinirlendi ve kaçıp yanına gelen sorumluların bir kısmını öldürttü.

Eyyûbî ordusuyla Haçlılar arasında savaşlar sürerken umulmadık bir olay meydana geldi. Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâ-

sır Dâvûd'un oğulları, babalarının kendilerinden küçük kardeşlerini yerine nâib bırakarak Halep Meliki el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf'un yanına gitmesine kızdılar ve huzuruna gelip kaleyi Necmeddin Eyyûb'a teslim ettiler. Sultan, bu ünlü kalenin eline geçmesinin sevinciyile 15 Şâban 647'de (23 Kasım 1249) Mansûre'de vefat etti; o sırada Hasankeyf'te bulunan oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'ın gelmesinden sonra Kahire'de kendi yaptırdığı el-Medresetü's-Sâlihiyye'ye gömüldü. Ardından karısı Şecerüddür onun için muhteşem bir türbe yaptırdı ve Receb 648'de (Ekim 1250) naaşı buraya nakledildi.

el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb heybetli, vakarlı, iffetli, cömert ve tedbirli bir hükümdardı. İmar faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş, İskenderiye ve Dimyat kalelerini tamir ve tahkim ettirmiştir. 1241 yılında taşındığı Ravza adasını bir köprüyle karaya bağlatıp müstahkem mevki haline getirmiş ve buraya XVIII. yüzyılın sonuna kadar ayakta kalan bir sarayla Türk memlükleri için kışlalar yaptırmıştır. Ayrıca Nil kıyısındaki Lûk mevkiinde, bugün kendi adını taşıyan Kahire'nin Sâlihiye semtinde ve diğer bazı av ve sayfiye yerlerinde çeşitli saraylarla köşkler yaptırdığı bilinmektedir. Onun bıraktığı mimari eserlerin en önemlisi dört Sünnî mezhebin okutulduğu el-Medresetü's-Sâlihiyye'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, bk. İndeks; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 168, 173, 179, 180, 182-183; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 84-85, 185; VI, 259; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, IV-V, bk. İndeks; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşarft aḥbârü'l-beşer*, Beyrut, ts., III, 108, 157-158, 161, 163-167, 169, 172-180; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 188-191; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 423; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 145, 149-150, 152-154, 156, 162, 166-168, 171, 173-175, 177; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıttâ'ü't-Tevfikiyye*, Kahire 1305/1886, I, 75-78; Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, VI, 387-389; Cl. Cahen - İbrahim Chabbouch, "Le testament d'al-Malik aş-Şâlih Ayyûb", *BEO*, XXIX (1977), s. 97-114; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melikü's-Sâlih", *İA*, VII, 674-677; D. S. Richards, "al-Malik al-Şâlih", *EI²* (İng.), VIII, 988-989.

BAHATTİN KÖK

el-MELİKÜ'S-SÂLİH, Sâlih

(الملك الصالح)

(ö. 765/1364)

Artuklular'ın Mardin kolu hükümdarı
(1312-1364)

(bk. ARTUKLULAR).

MELİKÜ'T-TÜCCÂR

(ملك التجار)

İran ve Hindistan'da
tüccarların reislerine verilen unvan.

İran'da ilk defa Celâyirîler döneminde (1340-1431) hükümetin tayin ettiği melikü't-tüccâr unvanlı tâcirlerin varlığından söz edilmektedir. Safevîler devrinde de aynı unvanı taşıyan ve hükümetin gözetiminde çalışan görevliler bulunuyordu; ancak bunlar hakkında fazla bilgi yoktur. Melikü't-tüccârlik makamı asıl önemini Kaçarlar döneminde kazandı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha fonksiyonel hale gelen bu makam ticarî hayatta önemli görevler yüklendi. 1844 yılında sadece Tahran ve Bûşehr'de bulunan melikü't-tüccârlar daha sonraki yıllarda diğer ticarî merkezlerde de tayin edildi. Bunda şüphesiz Muhammed Şah'ın 1844'te İngiliz tüccarlarının lehine çıkardığı fermanın büyük etkisi olmuştur. Çünkü bu ferman ticarî konularda böyle bir görevlinin bulunmasını emrediyordu. Bu sebeple ticaret merkezi olan her şehre bir melikü't-tüccâr görevlendirildi; Nâsîrüddin Şah zamanında da yetkileri genişletildi.

Melikü't-tüccârlar şehirdeki zengin ve etkili kişiler arasında seçilip vali tarafından onaylandıktan sonra işe başladılar. Başlıca görevleri meslektaşları içinde çıkan ihtilâfları ve satıcı ile olan sorunları gidermekti. Bir tüccarın iflâsı durumunda melikü't-tüccârın başkanlığında bir hakem heyeti kurulurdu. Pazar yerlerinin ve gece bekçilerinin organizasyonunu sağlamak da onların görevleri arasındaydı. Başşehirdeki melikü't-tüccâr iktisadî ve malî konularda hükümete tavsiyelerde bulunur ve âdetâ şahın ekonomi uzmanı gibi hizmet verirdi. Bundan dolayı bazı kaynaklar onu bir hükümet görevlisi olarak gösterirse de bu doğru değildir. Melikü't-tüccâr sadece ara buluculuk rolüne sahipti. Bir taraftan meslektaşlarına hükümet kararlarını bildirip sorumluluk içinde hareket etmelerini sağlarken diğer taraftan onların menfaatlerini korur ve hükümetle ilgili işlerini yürütürdü. Bazan seçime dahi gerek kalmadan tüccarlar içinde bir lider ortaya çıkardı. 1858'de Tebriz'de Âgâ Mîr Muhammed İsfahânî adlı bir tüccar bütün tüccarların tabii lideri konumundaydı ve aralarında ki ihtilâfları gidermişti. Bazılarının otoritesi şehrin bütün dükkânlarını kapatacak

kadar güçlü idi. Melikü't-tüccârlik görevinin birkaç nesil boyunca aynı aile mensuplarına verildiği de olmuştur. Nitekim 1844'te Bûşehr'de bu göreve getirilen Hacı Abdullah Muhammed'den sonra yerini kardeşinin, onun ardından torununun aldığı bilinmektedir. Kaçarlar döneminde melikü't-tüccârdan başka "müşîrü't-tüccâr, mu'temedü't-tüccâr, muînü't-tüccâr, nâzîmü't-tüccâr" gibi unvanlara sahip kişiler de vardı. Ancak bunlar resmî bir konumda olmadıkları gibi melikü't-tüccârın görevlerini de üstlenmiş değillerdi.

1870'lerden sonraki ekonomik kriz hükümetle tüccarlar arasındaki ilişkiyi etkiledi ve hükümetin malî sıkıntıları çözmek amacıyla aldığı yeni tedbirler tüccar sınıfını zor durumda bıraktı. 1890'da yapılan yeni düzenlemeler büyük tüccarların tepkisine sebep oldu ve melikü't-tüccârların başını çektiği protesto hareketleri meydana geldi. Melikü't-tüccârlar İran'daki Meşrutiyet hareketinde önemli rol oynadılar, bu durum onların hükümet nezdindeki itibarını kaybetmelerine yol açtı. Kaçarlar'ın düşüşü ve yeni müesseselerin kurulmasıyla da bu makam ortadan kalktı.

Hindistan'da Delhi Sultanlığı döneminde (1206-1414) melikü't-tüccâr unvanlı kişilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Sultan Alâeddin Muhammed Şah Halacî'nin perdedârı olan ve daha sonra kâdî-i memâlik tayin edilen Hamîdüddin melikü't-tüccâr unvanıyla tanınıyordu. Bunun sebebi, Mültañlı bir tüccar ailesinden gelen Hamîdüddin'in muhtemelen önceleri İran'daki meslektaşları gibi tüccarların reisliğini yapmış olmasıdır. Aynı şekilde XV. yüzyılda Gucerât'ta melikü't-tüccâr unvanlı Behmenî Veziri Mahmûd-ı Gâvân gibi devlet adamları vardı ve bu unvan onlara yine muhtemelen devlet hizmetinden önceki faaliyetlerinden dolayı verilmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan-ı Fesâi-yi Şîrâzî, *Fârsnâme-i Nâşîrî* (nşr. Ali Kuli Muhbirüddele), Tahran 1313 hş., I, 308-309; G. N. Curzon, *Persia and the Persian Question*, London 1966, I, 450; N. Bergnisi, "Tâcir", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380 hş., VI, 50-52; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilât: 1206-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 131-132; W. M. Floor, "The Merchants (Tujjar) in Qâjâr Iran", *ZDMG*, CXXVI (1976), s. 101-135; G. G. Gilbar, "Malik al-Tudjjar", *EI²* (İng.), VI, 276-277.

RIZA KURTULUŞ